

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

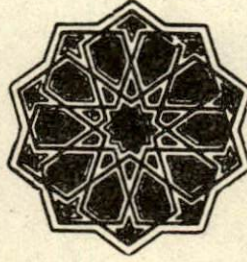

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISBN: 975 - 482 - 472 - X

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği</i>	1
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları; Sonuçları ve Etkileri</i>	27
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını "Takvim-i Ticaret"</i>	55
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Din-Felsefe Etkileşimi</i>	69
Doç. Dr. Şevki SAKA <i>Türkçe Kur'an mı?</i>	79
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Şemseddin-i Tebrîzî'nin Kur'ân-ı Kerim Ayetlerine Getirdiği Bazı İşarî Yorumlar</i>	107
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Endülüs'de Bir Emevi Mehdisi</i>	115
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadîs-i Erbeîn Şerhi</i>	137
Doç. Dr. İrfan AYCAN <i>Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri</i>	147
Doç. Dr. Şamil DAĞCI <i>İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I (Devamlı Evlenme Engelleri)</i>	175
Doç. Dr. Sönmez KUTLU <i>İlk Mürciî Metinler: İcra Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)</i>	239
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER <i>XV. Yüzyıla Kadar Arap, İran ve Türk Musikisinin Kısa Tarihçesi</i>	253
Yrd. Doç. Dr. Sabri ERDEM <i>Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine</i>	273
Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR <i>Rivâyet İlimlerinde Eser Karfızması ve Müslim'in el-Lâmiu's Sahîh'i</i>	287
Dr. Mehmet GÖRMEZ <i>Gazâli Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması</i>	357

Dr. Gülay CEZAYIRLI		
	<i>"Şehir Bütün Bağları Çözer" Sözü'nün Düşündürdükleri</i>	369
Dr. Bayram AKDOĞAN		
	<i>Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Musikî Sanatının Değerlendirilmesi</i>	379
Dr. Seyfettin ERŞAHİN		
	<i>Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar</i>	393
Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU		
	<i>Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları</i>	439
Dr. Bünyamin ERUL		
	<i>Sahabe Döneminde "Tekzib" Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti</i>	455
Dr. Recai DOĞAN		
	<i>Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din eğitimi Açısından Hutbeler</i>	491
Dr. Mustafa AŞKAR		
	<i>Bir Türk Tarikatı Olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili</i>	535
Dr. Hasan KURT		
	<i>Orta Asya'da Peygamber Ailesinden Bir Sahabi: Kusem B. Abbas</i>	565
Ar. Gör. Zülfişkar GÜNGÖR		
	<i>Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-Mansûr'a Dâir" Risalesi</i>	581
Ar. Gör. Nurullah ALTAŞ		
	<i>Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)</i>	599
Ar. Gör. Osman AYDINLI		
	<i>Dınar B. Amr ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecindeki Yeri</i>	661
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>İbn Asâkir ve Tarihi Dimeşk'i Üzerine</i>	691
KİTAP TANITIMI		
Dr. Abdurrahman ACAR		
	<i>Abdülmeccid Ebu'l-Fütuh Bedevî</i>	707
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>Thomas Walker ARNOLD, İntişâr-ı İslam Tarihi</i>	715
Ar. Gör. Murat AKARSAU		
	<i>Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM, "Emevî Hâşimî İlişkileri, (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)</i>	725
ÇEVİRİLER		
Dr. Abdulvahid Zennun TAHA (Çeviren: Ar. Gör. Mustafa HİZMETLİ)		
	<i>Endülüste Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu</i>	731

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN "HALLÂC-I MANSÛR'A DÂİR" RİSALESİ

Zülfikar GÜNGÖR*

Hâllac-ı Mansûr, İslam Tasavvuf Tarihi'nin en meşhur ve etkisi en yaygın olan simalarından biridir. Bilindiği gibi o, mutasavvıflarca bir şatahat¹ mahsülü kabul edilen "Ene'l-Hak" sözünü söylediği gerekçesiyle öldürülmüştür.

Yaşadığı dönem mutasavvıfları üzerinde etkisi olmakla birlikte; onun asıl tesiri, ölümü sonrası belirginleşmeye başlamış ve halen de çok değişik coğrafyalarda yaşayan insanlar üzerinde görülmeye devam etmektedir². Fikirlerini savunanlar tarafından, uydurma bir tarikat silsilesi ile ona izafeten Hallâciyye³ adıyla bir tarikatın kurulmuş olması, kanaatimizce bu mutasavvıfın tasavvuf tarihimizde önemli bir yer edindiğinin açık göstergesidir.

Hallâc-ı Mansûr, Türk Edebiyatı'nda da etkisi çok olan bir mutasavvıftır. Gerek halk, gerekse divan şairlerimizin birçoğu onun fikirlerini savunmuş ve şiirlerinde onunla ilgili kavramlara yer vermiştir. Hatta bazı şairlerimiz onun hayatını ve fikirlerini işleyen manzumeler nazmetmişler ve böylece edebiyatımızda "Mansûr-nâme" adı verilen bir tür doğmuştur. Bu türe ait bir eseri yayımlayan Mustafa Tatçı konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

* Türk-İslam edebiyatı Araştırma Görevlisi.

1. Şatah: Arapça, hareket, kıpırdama vs. gibi anlamları olan bir kelime. Konuşmada şatah, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade eder. Aşırı tecelli ve feyz gelen velîlerden, bir takım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiçbir manası yokmuş gibi görülür. Ancak, sôfinin ruhânî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından, o sözler ele alınınca, anlaşılabilirlik durumu ortadan kalkar. Kanaatimizce, bir insan olan Hallâc'ın "Ene'l-Hak" sözünden önce, kuru bir ağaç kökütün "İnnî ena'llah" (Ben Allah'ım) diye (Kasas/30) dile gelip, insan gibi konuşup seslenmesini anlamaya çalışmak gerek..." Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara 1977, 660.
2. Hallâc-ı Mansûr'un değişik kültür ve inanç mensupları üzerindeki etkileri için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, **Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitabü't-Tavâsin**, İstanbul 1976, 48-54 Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", **TDVİA**, XV, 380-381 ve Ethem Cebecioğlu, "Hallâc-ı Mansûr", **AÜİFD**, XXX, 342-343.
3. Ethem Cebecioğlu, **age**, 321.

“Mansûr-nâme, isminden de anlaşılacağı üzere, Hallâc-ı Mansûr”un hayatı ve kerametlerini işleyen mesnevî nazım şekliyle yazılan tahkiyevî bir türdür. Kaynaklarımızda, Mansûr-nâme yazan dört ayrı şairden bahsedilmektedir:

- 1- Niyâzî (XIV-XV. y.y.)
- 2- Ahmed-i Dâî (?-1421)
- 3- Mürîdî-i Aydınî (XIV-XV. y.y.)
- 4- Niyâzî-i Mısırî (1697-1694)⁴

Bu müstakil tür dışında; halk ve divan şairlerimiz, şiirlerinde bu mutasavvıfla ilgili olarak; ‘Ene’l-Hak’, ‘dâra çekilmek’, ‘ber-dâr olmak’, ‘aşk şehidi’ vs. kavramlara da yer vermişlerdir. Bunlarla ilgili olarak Divânlar tarandığında çok sayıda örnek⁵ bulmak mümkün olacaktır. Ancak Hallâc’ın edebiyatımız üzerindeki tesiri başlı başına bir araştırma konusu olduğu için, burada bununla ilgili örneklerle yervermemenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Bu çalışmada, kendisiyle ilgili müstakil çok sayıda inceleme⁶ yapılan Hallâc-ı Mansûr hakkında Osmanlıca yazılan bir risaleyi yayınlamak, bu şahısla ilgili araştırma yapanların istifadesine sunmayı düşünmekteyiz. Risalenin metnine geçmeden önce yazarı hakkında bilgi vermenin de uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Risalenin Yazarı Tahirü’l-Mevlevî (1877-1951)

Tahirü’l-Mevlevî, 1877-1951 yılları arasında yaşamış; dinî, tasavvufî eserler yazmış bir ilim adamı, şâir ve mutasavvıfımızdır. İstanbul’da doğmuş, burada yetişmiş ve bu şehirde hizmetlerini yapmıştır. Babası hade-me-i hassa başçavuşu Hacı Safvet Bey, annesi Sultan Abdülaziz’in cariyelerinden Emine Emsal Hanımdır.

Tahirü’l-Mevlevî’nin yetişmesi üzerinde aile çevresinin büyük etkisi olmuştur. Örgün eğitimini Ömer Efendi Sıbyan Mektebi, Gülhane Askerî Rüşdiyesi ve Menşe-i Küttâb-ı Askerî okullarında tamamlamıştır. Ancak o, bu eğitimle yetinmemiş ve kendini yetiştirmek üzere, Filibeli Mehmet Rasim Efendi, Galata Mevlevî-hânesi Şeyhi Esad Dede Efendi, Şeyh Mustafa Tunusî ve Mehmet Akif Ersoy gibi zamanının ilim adamı ve mutasavvıflarından özel dersler almıştır.

4. Niyâzî, *Mansûr-nâme*, (Haz. Dr. Mustafa Tatçı), MEB, İstanbul 1994, 75.
5. Konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, I, 395-396 ve Mustafa Tatçı’nın Niyazî’nin *Mansûr-nâme*’sinin metni öncesinde yer alan incelemesi, 58-73.
6. Hallâc-ı Mansur ve eserleri ile ilgili yapılan incelemeler için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *a.g.e.*, 56-59 Süleyman Uludağ, *agmad*, 380-381.

O bu yoğun öğrenme faaliyeti neticesinde; Arapça, Farsça gibi dilleri tercüme yapabilecek derecede ilerletmiştir. Ayrıca **Mesnevî-i Şerif**, **Futuhât-ı Mekkiye** ve **Zevzenî** (Muallaka-ı Seb'a Şerhi) gibi önemli eserleri bu özel derslerde okumuştur.

Tahirü'l-Mevlevî 1.6.1308 / 13.6.1892 tarihinde Harbiye Nezâreti'nde memuriyet hayatına atılmış daha sonra, Orman ve Meadin Nezâreti'nde değişik kademelerde çalışmıştır. O, 1319/1903 tarihinden itibaren yaklaşık kırk yıl, Burhan-ı Terakki, Rehnümâ-yı Füyûzât, Darü's-Şafaka, İstanbul İmam Hatip Okulu, Maltepe ve Kuleli Askerî liseleri gibi okullar ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde inşâd, hitâbet, edebiyat, kitâbet-i resmîye, İslam tarihi muallim ve müderrisliklerinde bulunmuştur.

Muallim ve müderrisliğinin yanısıra basın hayatı ile de ilgilenen müellif; **Resimli Gazete**, **Rehber-i Vatan**, **Mahfil** dergi ve gazetelerini çıkarmış ve **Mekteb**, **Beyânü'l-Hak**, **Sırat-ı Müstakim**, **Sebilü'r-Reşâd**, **Bilgi Yurdu**, **İslam Yolu** gibi dergilerde edebî, tarihî ve tasavvufî içerikli çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. Makalelerinden başka, çok sayıda tercüme ve telif eser de yazan Tahirü'l-Mevlevî'nin, tesbitimize göre 40 adet matbu, 49 adet de yazma kitabı mevcuttur⁷.

Aynı zamanda bir Mesnevî şârihi ve Mesnevî-han olan yazarın tasavvufî alakası küçük yaşta başlamıştır. **Mesnevî** dersleri aldığı Esad Dede Efendi'nin teşviki sonucu onyediyen yaşında Yeni Kapı Mevlevî-hâneleri Şeyhi Mehmet Celaleddin Efendiye intisapla Mevlevî tarikatına girmiştir. İntisabından yaklaşık bir yıl sonra çile'ye girerek 1001 günlük Mevlevî çilesini tamamlayan yazar, Dede ünvanını almış ve 1923 yılından itibaren vefat senesi olan 1951'e kadar değişik fasillarla Fatih, Süleymaniye, Laleli camilerinde **Mesnevî** dersleri taktır etmiştir. Yazarın en önemli eseri sayılan **Şerh-i Mesnevî** bu camilerde verilen dersler sonucunda meydana gelmiştir.

Tasavvufî kişiliğinin yanısıra, şair ve edebiyatçı da olan müellifin biri Farsça olmak üzere iki adet divançe ve iki tane de divanı vardır. O, divan şiirinin revaçta olmadığı bir dönemde, divan edebiyatı geleneğine uygun şiirler nazmetmiş ve şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin eserlerini bir tasnife tabi tutmak gerekirse şunu söylememiz mümkündür: Onun eserleri; dinî, edebî, tarihî, tasavvufî biyografiler, edebî metin şerhleri, İslam ve Edebiyat tarihimize ait inceleme ve ders kitaplarından oluşmaktadır.

7. Müellifin makalelerinin listesi ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Zülfikar Güngör, **Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri**, Ankara 1994, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 111-232.

O eserlerinden bazısını, inandığı değer ve itimat ettiği şahısları müdafaa amacıyla kaleme almıştır. **Mesnevî'nin Eski ve Yeni Muterizleri**, İstanbul 1946, **Mesnevî'nin Muterizine İkinci Cevap**, İstanbul 1947, adlı kitapları ile "Mevlana'yı Zındıklıkla İtham Edene Bir Cevap", **İslam Yolu**, S. 69, 8 Rebiül'-Ahir 1369/26 Ocak 1950, s.1-4; "Edeb Yahu: Mu-hiddin-i Arabî'ye Kafir Diyen Bir Vaize Cevap", **İslam Yolu**, S. 70, 15 Rebiü'l-Ahir 1369/2 Şubat 1950, s. 1-2 vs. makaleleri onun bu nitelikteki çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

Tahirü'l-Mevlevî'nin bu nitelikteki çalışmalarından birisi de, bu kalede metnini vereceğimiz **Hallâc-ı Mansûr'a Dâ'ir** adlı yazma risâledir⁸.

2. "Hallâc-ı Mansûr'a Dâ'ir" Adlı Risâle

Tahirü'l-Mevlevî tarafından yazılan bu risâle büyük mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr'la ilgili müstakil çalışmalardan birisidir. Kendisi de Mevlevî tarikatına mensup bir mutasavvıf olan müellif, bu risaleyi Hallâc hakkındaki bazı şüpheleri gidermek amacıyla, sözüne son derece itibar ettiği bir dostunun arzusu ile yazdığını ifade etmektedir (vr. la).

Risâlede öncelikle Hallâc'ın hayatı ile ilgili bilgiler verildikten sonra, onun tasavvuf ve edebiyat tarihimizde etkilediği şahıslardan örneklerle Hallâc'ın haksız yere öldürüldüğü görüşü savunulmaktadır. Ayrıca Hallâc'ın asılmasına sebep olarak gösterilen 'Ene'l-Hak' sözünün ilmi Ledünnî ve kurb (yakınlık) kavramları çerçevesinde anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tahirü'l-Mevlevî bu risâleyi yazarken konuyla ilgili tarihî, tasavvufî ve edebî kaynaklardan faydalanmıştır. Risâle içinde faydalandığı zikredilen başlıca kaynaklar şunlardır: İbnü'l-Verdî'nin **Tarih**'i, İbn Halikân'ın **Vefeyâtü'l-A'yân**'ı, Mevlana Câmî'nin **Nefehâtü'l-Üns**'ü, İmam Gazâlî'nin **Mişkâtü'l-Envâr**'ı, İmamü'l-Haremeyn'in **eş-Şâmil**'i, Mevlânâ'nın **Mesnevî-i Şerif**'i ve İsmâil-i Ankarâvî'nin **Minhâcu'l-Fukarâ**'sı.

Hallâc'ın edebiyatımız üzerindeki etkisine dair örneklerin de yer aldığı risâlenin kanaatimizce eksik tarafı; bu mutasavvıfın eserlerine ait bir bilginin verilmemesidir⁹. Risâlede kullanılan dil sade ve anlaşılır bir Türkçe'dir. Biz bu risâleyi yayına hazırlarken metin içinde geçen ayetlerin sure ve numaraları ile, hadislerin kaynaklarından tesbit edebildikleri-

8. Tahirü'l-Mevlevî'nin hayatı ve Şahsiyeti için bkz. Tahirü'l-Mevlevî, "Hayatım", **Dinî Tarihî Edebî Makaleler** (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi F. Sezai Türkmen Bl. 170, Zülfikar Güngör, a.g. tez, Ankara 1994.

9. Hallâc'ın eserleri ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., 56-59. Süleyman Uludağ, a.g. mad., 380-381 ve Ethem Cebecioğlu, a.g.m., 341-342.

mizi gösterdik. Ayrıca yine risâlede yer alan hicrî tarihlerin miladî karşılıklarını da verdik.

Bu risâlenin tek yazma nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü 1397 numarada kayıtlıdır. Risâlenin yazım tarihi ise 1 Şubat 1945'dir (vr. 2a). Bu yazma nüshanın tavsifi şöyledir:

İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü No: 1397

Cilt: Sırtı siyah bez, vişne rengi mukavva kapaklı

Yazı ve kağıt: Beyaz çizgisiz kağıtlara, siyah mürekkeple yazılmış rika

Varak sayısı: 12

Ölçüleri: 210x150 (175X115)

Satır sayısı: 15-17

Yazıldığı tarih: 1 Şubat 1945 (vr. 2a)

Müstensih: Mustafa Nuri b. Muhammed Şakir

İstinsah tarihi: 14 Şubat 1945 (vr. 12a)

3. Hallâc-ı Mansûr'a Dâir Adlı Risâlenin Metni

/1a/ **Hallâc-ı Mansûr'a Dâir**

Yazan: Tâhirü'l-Mevlevî Olgun

Sene 1364/ 1945

/2a/ **Hallâc-ı Mansûr'a Dâir**

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

el-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve Salla'llâhu 'alâ a'rafî'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve 'alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn. Allahümme'c'al lî lisâne sıdkın fi'l-âherîn ve'ntıknî bi-kelimesi'l-hakkı ve'l-yakîn. Emmâ ba'd:

Lütfunun minnetdârı ve emrinin mutâvaatkârı bulunduğum pek muhterem bir zâtın talebi üzerine şu satırları yazıyorum. Maksadım: Şehîd-i mağfûr Hüseyin el-Hallâc b. Mansûr'a dâir bildiğim kadar ma'lûmât vermek ve ba'zılarınca Veliyy-i müşârun ileyh hakkındaki şübühâtı gidermektir. Cenâb-ı Hak'dan tevfiik ve hidâyet dilerim

1 Şubat 1945

Tâhirü'l-Mevlevî Olgun

/2b/ **Hallâc-ı Mansûr Kimdi?**

Vefeyâtü'l-A'yân müellifi İbn Hallikân onun adını, künyesini, lakabını, ünvanını Ebu Muğis el-Hüseyin b. Mansur el-Hallâc ez-Zâhid el-Meşhûr diye kaydediyor. Fâris beldelerinden el-Beydâ'da (244/858) doğduğunu Vâsıt-ı Irak'da yetiştiğini Cüneyd-i Bağdâdî ve emsâli sûfiyye

ricâliyle görüşdüğünü, ‘Ene’l-Hak’ ve ‘Mâ fi cübbetî illâ’llâh’¹⁰ gibi sözler söylediği için h. 309 zi’lka’desinde (m. 921 mart) Bağdat’da i’dâm edildiğini yazıyor.

Nefehâtü’l-Üns sahibi Mevlana Câmî de onu, Hüseyin Mansûr el Hallâc el-Beydâvî ‘ünvanıyla zabt ederek “Beydâ şehriden olup künyesi Ebû’l-Mugîs’dir. Üçüncü tabaka meşâyihindedir. Vâsıt-ı Irak’da bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Ebu’l-Hüseyin Nurî ile sohbet etti. Esasen Amr b. Osmân el-Mekkî’nin müridi idi. Künyesi Hallâc değildi. Dostlarından bir hallâcın dükkanına gitmiş, dükkan sâhibini bir işe göndermiş, eliyle işâret edince oradaki pamukların çekirdekleri bir tarafa ayrılmış, saf pamuklar da /3a/ bir tarafa yığılmıştı. Bu münâsebetle ona “Hallâc” lakabı verildi” diyor. Bir de kerâmetini nakl ediyor ki bu kerâmet, **Vefeyâtü’l-A’yân**’da da kayıtlıdır.

Şurası hatırdadır bulunsun ki, Hallâc’ın ismi Hüseyin’dir. Mansûr babasının adıdır. Nitekim **Vefeyâtü’l-A’yân** onu “Hüseyin b. Mansûr” diye zabt etmiştir. Fârisî’de iki ‘alem arasında bulunan “ibn” kelimesi hafz edilir ve baba oğula muzâf olmak üzere bir terkiib-i izâfî halinde kullanılır. Mesela “Hüseyin ‘Ali” denir ki “Hüseyin b. ‘Ali” demektir. Bu kâideye binâen Mevlânâ Câmî de onu Hüseyin Mansûr diye yazmıştır. Şu halde “Hallac-ı Mansûr”, “Hallâc b. Mansûr” demektir.

Hallâc-ı Mansûr Nasıl İ’dâm Edildi?

Mansûr’un hayatı tamamıyla mazbût değildir. **Vefeyâtü’l-A’yân** müellifi onun i’dâmını şöyle anlatıyor:

“Halife Muktedir Billâh’ın veziri Hâmid b. el-Abbâs’ın meclisinde Kâdı Ebû ‘Ömer ve fukahadan ba’zı kimseler bulunurken Mansûr’un bahsi geçti. Onu meclise getirdiler. Kâdı i’dâmı hakkında fetvâ verdi ve kendi eliyle bir de kağıt /3b/ yazıp imzaladı. Oradaki fakihler de kadıyı tasdik ve fetvâ kağıdını imzâ etdiler.

Mansûr onlara hitâben; “ben müslümânım, Ehl-i Sünnet mezhebindenim. Hulefâ-yı Râşidîn’i ve Aşere-i Mübeşşere’nin bakiyyesini sâ’ir ashabdan üstün bilirim, ya’ni Şiî ve Hâricî değilim. Hadîse dâ’ir kitâblarım vardır. Benim kanımı dökmek helâl olmaz, Allah’dan korkun!” dediyse de dinlemediler ve zavallıyı zindana yolladılar.

Vezir, ‘ulemânın verdiği fetvâyı halifeye gönderdi. Gelen cevabda: “Madam ki ‘ulemâ katline fetvâ vermiş, zâbıtâ nâzırına teslim edilsin, ibtidâ bin değnek daha vurulsun, sonra başı kesilsin!” denilmişti.

10. Bu söz Bayezid-i Bestâmî (ö. 231/845)’nindir ve anlamı; cübbemde Allah’dan başka kimse yoktur, demektir.

Vezir, zabıta me'murunu çağırtdı. Halifenin emrini anlatdıktan sonra "eğer iki bin değnekle de ölmezse ellerini, ayaklarını, en nihâyet başını kesersin, cesedini de yakarsın. Sana Dicle'yi altun ve gümüş olarak akıtırım diye va'de kalkışsa bile sözüne kulak vermezsin ve işkencesini hafifletmezsin!" tenbihinde bulundu.

Hicri 309 Zi'lka'desinin 24'ncü salı günü (278 Mart 922) sabahleyin Mansûr'u zindândan /4a/ çıkarıp Bağdâd'ın "Bâbu't-Tâk" denilen mevki'ine götürdüler. Seyretmek için toplanan halkın gözü önünde yatırdılar, bin değnek vurdular. Ah bile demedi. Yalnız değnekler altı yüzü bulunca zâbita nâzırına "Beni yanına getir, sana Kostantiniyye Fethine mu'âdil bir nasihat vereyim" dedi. Nâzır, "böyle söyleyeceğini, hatta daha yüksek va'adlerde bulunacağını bana haber vermişlerdi!" diyerek dinlemedi. Deęnekler iki bin olduktan sonra ellerini, ayaklarını, daha sonra da başını kestiler. Başını dâra asıp cesedini yaktılar, külünü Dicle'ye döktüler.

Diğer eserlerde değnekler vurulup elleri, ayakları kesildikten sonra canlı olarak ipe çekildiği ve ölümünü müte'âkib yakılıp külü Dicle'ye atıldığı yazılıdır. İhtimâl ki etrâfı, ya'ni elleri, ayakları kesilerek koltuklarından bağlanılmak suretiyle ve kalabalık halka göstermek emeliyle dâra çekilmiş, bir müddet seyr ettirilerek indirilip başı da kesilmiştir.

Hallâc-ı Mansûr'un İ'dâmına Tarafdar ve Aleyhdar Olanlardan Ba'zıları

İbn Hallikân diyor ki:

"Asr-ı 'ulemâsının ekseri Mansûr'un i'dâmına fetvâ vermiş, ba'zıları da hakkında hüsn-i zan göstermişti. İbn Şüreyh, 'Hallâc için ne dersin!' su'âlîne' bu adamın hâli bence ma'lûm değildir. Onun için bir şey diyemem" cevâbını vermişti. /4b/ İmâm-ı Gazâlî de *Mışkâtü'l-Envâr* isimli kitâbında Hallâc için uzun bir fasıl tahsîs etmiş ve onun sözleri fart-ı muhabet ve ifrât-ı vecdden ileri gelmişti, demiştir."

İbn Hallikân şu satırları yazdıktan sonra İmâmü'l-Haremeyn'in eş-Şâmil ünvânlı kitâbındaki bir vehmini tenkîd ediyor.

İmâmü'l-Haremeyn; Cennâbî ile İbnü'l-Mukaffa' ve Hallâc'ın memleketde fesâd çıkarmak için ittifâk ettiklerini, Cennâbî'nin Ahsâ'da, İbnü'l-Mukaffa'nın Türkistân'da epeyce karışıklık çıkardıkları halde Bağdâd ahâlisinin uyanıklığı dolayısıyla Hallâc'ın muvaffak olamadığını yazmış. İbn Hallikân diyor ki: "Bu söz tarih bilenlerce doğru sayılamaz. Çünkü üçünün bir zamânda ictimâ'ı mümkün değildir. Cennâbî 301/913-914senesinde hamamda iken kölesi tarafından öldürülmüştür. İbnü'l-Mukaffa' 245/859 tarihinde katl edilmiştir. Hallâc ile Cennâbî'nin ictimâ'ı mümkün olsa bile görüşüp konuştuklarını bilmiyorum."

Mevlânâ Câmî de yazıyor ki:

Ebu'l-Abbâs-ı 'Atâ, Şiblî, Ebû Abdu'llâh-ı Hafif, Ebu'l-Abbâs-ı Süreyç gibi sûfiyye meşâyihî: "Hallâc 'ın ne demek istediğini biz ne bilelim?" diyerek i'dâmına rızâ göstermediler. Ba'zıları da ondan ayrıldılar. Fakat bu ayrılık, onu ta'n ettiklerinden değil, hâl u vakt icâbı idi. Sonradan gelen sûfiyye şeyhlerinin hepsi Hallâc'ı kabul ve hakkında hüsn-i zan etmişlerdir"

/5a/ Şeyh Ebû Sa'îd b. Ebi'l-Hayr, Mansûr'un hâli çok yüksekti. Aslında onun gibi bir adam yoktu, demiştir.

Şeyhu'l-İslâm Abdu'llâh-ı Ensârî, Hallâc'ı ne red ne de kabul ederim. Çünkü şeri'at âdâbına ri'ayetde bulunmadı. Fakat onu takdîs edenleri, red eyleyenlerden ziyâde hoş görürüm, diye ihtiyâtkârlık göstermiş, şeri'at âdâbına hürmetsizlik ettiğinden o felâkete uğramış olduğunu söylemiş, lâkin 24 sa'âtte bin rek'at namâz kıldığını, hatta i'dâm edileceği günün gecesinde beş yüz rek'at edâ etdiğini haber vermiştir.

Şiblî, Hallâc'ın dediğini ben de diyorum, amma beni deliliğim kurtarıyor, onun akli onu öldürüyor, diyerek Hallâc ile hem-fikir olduğunu bildirmiştir.

Ebû Abdu'llâh-ı Hafif de ona "İmâm-ı Rabbânî" ta'bir etmiştir.

Eserlerinden ma'lûmât aldığım iki müellifden İbn Hallikân, Hallâc'ın terceme-i hâli başına "ez-Zâhid el-Meşhûr" sıfatını kondurup velâyetine kâ'il olduğunu anlattığı gibi, İmâmü'l-Haremeyn'in onun hakkındaki isnâdını tenkîd etmiş, Mevlânâ Câmî de onu rahmetle yâd eyleyerek üçüncü tabaka meşâyihinden bulunduğunu bildirmiştir.

Arab müverrihlerinden bir İbnü'l-Verdî vardır ki, 'Şeyhü'l-Ekber'in eserlerini yaktık, çok şükür!', diyecek derecede bir fakihdir. Bu âdem de tarihinde diyor ki:

/5b/ "309/922 senesinde Hüseyin el-Hallâc b. Mansûr katl edildi. Bu zât, Horasân'dan Irâk'a gelmiş, oradan Mekke'ye gitmiş, bir sene Hicr dâhilinde oturup bir dâm altında barınmamıştı. Her gün oruç tutar, su ve birkaç lokma ile iftâr ederdi. Sonra Bağdâd'a geldi. Halka yazın kış meyvesi verirdi. Elini uzatır, avucu para ile dolu olduğu hâlde çekerdi. Herkes yediklerini ve evlerinde yaptıklarını ve kalplerinden geçen şeyleri söylediler.

Ba'zıları Hakk'ın ona hulûl etmiş olduğu vehmine kapıldılar. Ba'zıları, veliyyu'llâhdır, dediler. Ba'zıları da hokkabâzlık ve sihirbâzlık isnâdında bulundular.

Muktedir Billâh'ın veziri Hâmid b. el-Abbâs, onun aleyhdârlarından idi. Meclisine getirtir, muhtelif şeyler sorar, fakat şer'an onu mahkûm edecek bir cevâb alamaz. Fakat öldürtmek için bahâne aramaktan vazgeçmezdi. Sonra onun bir kitabını buldu. Hallâc orada demişdi ki; hac etmek isteyen bir kimse Mekke'ye gitmek için imkân bulamasa evinin bir odasını temizlemeli, oraya kimseyi sokmamalı, hac mevsimi olunca onun etrâfını tavâf etmeli ve huccâcın yaptıklarını yapmalı, sonra otuz yetim toplayıp yapabileceği en güzel bir yemeği o odada o çocuklara yedirmeli ve onlara yedişer dirhem vermeli, hac /6a/ etmiş gibi olur.

Vezir bu kitâbı Kâdı Ebû Amr'ın yanında okuttu. Kadı, Hallâc'a bunu nerede buldun? diye sordu. O da, Hasan-ı Basrî'nin **Kitâbu'l-İhlâs**'ında gördüm, cevâbını verdi. Kâdı, ey kanı helâl olan yalancı biz de o kitâbı Mekke'de gördük, orada böyle bir şey yoktu, dedi.

Vezir, kâdının "kanı helâl olan" demesi üzerine buna dâ'ir fetvâ istedi. Kâdı vermemek istediye de vezirin ısrârı üzerine fetvâsını yazıp imzâladi. Orada bulunan âlimler de fetvâyı imzâ ettiler.

Hallâc, benim kanımı dökmek helâl olamaz. Ben müslümânım, Ehl-i Sünnet mezhebindenim, hadîse dâ'ir kitâplarım vardır. Kanımdan sakınınız, dediye de dinlemediler. Vezir, fetvâyı Halife Muktedir'e gönderdi ve Hallâc'ın katli için izin istedi. O da müsâ'ade gösterdi. Bin değnek vurdular. Sonra elini, ayağını kestiler, cesedini yakıp başını astılar."

Verilen fetvânın ne kadar esâssız olduğuna dikkat buyuruldu mu? Hallâc, şöyle yapmış olan bir âdem hac etmiş, farizâ-ı hac borcundan kurtulmuş olur, dememiş; **fe yekûnü ke men hacce**, ya'ni hac etmiş gibi sevâb kazanır, demiş. Böyle demekle de hiçbir şey lâzım gelmez. Anlaşıyor ki, Kâdı Efendi, hükm-i şer'î /6b/ muhâfaza etmekten ziyâde vezirin garazına âlet olarak istediği fetvâyı yazmış.

Yine İbnü'l-Verdî diyor ki:

"Ebu'l-Abbâsî İbn-i Süreyc, ben bu âdemin hâlini bilmiyorum, hakkında bir şey diyemem, dediği gibi Gazâlî de **Mişkâtü'l-Envâr**'ında Hallâc için uzun bir fasıl açmış, ondan zuhûr eyleyen kelimâtı hüsn-i te'vil ederek şiddet-i vecdden ileri geldiğini ve **ene ehvâ ve men ehvâ** ya'ni "ben ve sevdiğim biriz", "ben oyum o bendir" demek kabilinden olduğunu söylemiştir. Şeyhu'l-Kutub Seyyid Abdü'l-Kâdir-i Geylânî de, Hallâc'ın ayağı kaymış, elinden tutup kaldıracak bulunmamıştı. Ben zamânında olsaydım onun dest-gîri olurdu, buyurmuştur. Şeyh Abdü'l-Kâdir'in kelâmı da Hallâc'ın veli olduğuna delâlet eder."

Hazreti Mevlânâ Mesnevî' sinde:

چون قلم در دست غداری بود
لا جرم منصور بر داری بود

ya'ni "hüküm ve ifnâ kalemi, gaddâr bir kâdının elinde buldukça Mansûr dâra çekilir" diyerek onun i' dâmını bir gadr saymıştır.

/7a/ Meşhûr Türk mutasavvıfı Yunus Emre (ö. 1320):
Abdü'r-Rezzâk ol derviş yoldaş edindi beni
Hallâc-ı Mansûr ile dâra çekilen benem

diyerek kendisinin de zamânın Hallâc-ı Mansûr'u olduğunu haber vermiştir.

X/XVI. asrın âlim ve ârif şâ'irlerinden Yahyâ Nev'î
Bâr-ı ümmidün kesüp Mansûr-veş bu bağda
Nev'îyâ ber-dâr olan ma'nîde ber-hor-dâr olur

beytiyle Hallâc'ın yüksekliğine mu'tekîd bulunduğunu göstermiştir.

Yine o asrın şâ'irlerinden meşhûr Bağdatlı Rûhî;
Çün Hak diyeni eylediler zulm ile ber-dâr
Bâtıl söze âgaz idelim biz dahî nâ-çâr

beytinde Hallâc'ın haksız yere ipe çekildiğine telmîh ve takrîz etmiştir.

İstânbul'un büyük şeyhlerinden İbnü'l-Vefâ, "Hallâc Ene'l-Hak demiş" diyen birine "Ene'l-Bâtıl mı deseydi?" cevâb-ı zarîfini vermiştir.

Mevlevî şeyhlerinden ve Mesnevî şârihlerinden İsmâ'il-i Ankaravî **Minhâcu'l-Fukarâ**'sının tecellî bahsinde "...Hazreti Eyyüb'e Sabûr ismiyle tecellî eyledi, Bu kadar sene belâyâ sabr kıldı. Ve evliyâu'llâhdan Hazreti Bâyezid'e' Azm şânıyla tecellî eyledi '**Sübhânî mâ a'zame şânî**' dedi¹¹. Ve İbn-i Mansûr'a vahdet-i mutlaka ile tecelli kıldı '**Ene'l-Hak**' dedi" /7b/ diyerek Hallâc'ın o sözü söylemiş olması, vahdet-i mutlaka tecellîsinin eseri bulunduğunu anlatmıştır.

İsmi şimdi hatırlayamadığım bir zât da;
Mansûr ene'l-Hak söyledi
Hakdır sözü hak söyledi

diye onun sözü ve sözü doğru olduğunu tasdik eylemiştir.

11. Bu sözün anlamı; ben kendimi tenzîh ve takdîs ederim, benim şânım ne büyüktür, demektir.

Ene'l-Hak demiş Olan Yalnız Mansûr Değildi

Türk şâ'irlerinden Nevres-i Cedîd'in şöyle bir beyti vardır:
Çeşm-i hak-bîn yok cihânda yoksa şâh u meyvesi
Her dırahtın dâr ile Mansûr şeklin gösterir

"Dünyada hakikatı gören göz yok. Yoksa her ağacın dalı ile yemişi, Mansûr ile çekildiği dârı gösterir" demek olan bu beytde hem Hallâc'ın Ene'l-Hak dediğinden dolayı asıldığına telmîh, hem de o sözü yalnız ehlu'llâhın değil, ağaç dalı ile yemişine varıncaya kadar bütün mevcudâtın ma'nevî bir lisân ile söylemekte bulunduğuna işâret vardır.

Evet zerrât-ı kâ'inâtın her biri Hakk'ın sıfât u zâtına mazhar olduğu için her birinde görülen ve işitilen 'ıyân u beyânın cümlesi de Hakk'ındır. Şu hâlde /8a/ Hallâc gibi bir veliyy-i kâmilin, Ene'l-Hak demiş olması istîğrâb edilemez. Zaten bu sözü ve emsâlini söylemiş olan ondan da ibâret değildir. Kibâr-ı ehlu'llâhın heman hepsi de ya sarahaten, yahud işâreten böyle coşkunluk göstermişlerdir. Meselâ Hazreti Mevlânâ:

ما ببغداد جهان جان انا الحق ميز ديم
 پيش ازين كين دار وكير نكته منصور بود

buyurmuşdur ki; "Bu âlemdede Mansûr'un nüktesi sebebiyle zuhûr eden salb u i'dâm vuku'a gelmeden evvel biz 'âlem-i ervâh Bağdâd'ında Ene'l-Hak diyorduk" me'âlinededir. Bu me'âli Yunus Emre de;

Ezelde benim fikrim Ene'l-Hak idi zikrim
Henüz dahî doğmadan evvel Mansûr-ı Bağdâdî

beytiyle ifâde etmiştir.

Kezâ Hazreti Mevlânâ;

زد موجه ها بحر قدم مایئ ماچون شد عدم
 گویم انا الحق بر ملا منصور و قتم دمبدم

demiştir ki; "Bizim bizliğimiz, ya'ni varlığımız, yok olunca kıdem denizi dalgalandı. Ben şimdi vaktin Mansûruyum. 'Aleme karşı vakt vakt Ene'l-Hak diyorum" demekdir. Nisbeten yakın zamânların adamı olan Eşref-zâde 'Abdu'llâh er-Rûmî ki Kâdirî /8b/ şeyhlerinden olup o tarikin "Eşrefiyye" şu'besini kurmuş, tasavvufa dâ'ir mühim eserler yazmış, 874/1469-1470 tarihinde irtihâl ederek İznik'deki tekyesine gömülmüştür. Hayatında halkın mu'tekadî olan bu zâta gösterilen hürmet, vefâtından sonra

da süregelmış ve türbesi hâlen ziyâret edilmekte bulunmuştur. Eşref-zâde hazretleri bestelenmiş ve kapanıncaya kadar tekyelerde okunmakta bulunmuş olan bir İlâhisinde demişdir ki;

*Tecellî şevki didârın beni mest eyledi hayrân
Ene'l-Hak sırrını cânâ anıñün kılmaşam pinhân*

*Çürümüş tenlere bir kez eger dirsem bi-iznî kum
Yalın ayak çû baş açık duralar cümlesi 'uryân*

*Sanırlar Eşref oğluyam ne Rûmîyem ve İznîkî
Benim o dâ'imü'l-Bâkî göründüm sûretâ insân*

Dikkat buyurulmuştur ki bu İlâhî, Hallâc'ın söylediği Ene'l-Hakk'ın tafsîlinden başka bir şey değildir. Öyle olduğu hâlde sûfiyye ricâlinden hiçbiri, bunu söylediği için Eşref-zâde veli değildir, demediği gibi zâhir 'ulemâsı da onu tekfir ve i'dâma kalkışmamıştır. Vâkı'a bu ve emsâli sözler, zâhirî ma'lûmâta tevâfuk etmez. Çünkü lisânü'l-hâldir. Hâl dili ise kıl u kâl ve sur'atı intikâl ile anlaşılabilir. Bir hadîs-i şerîfde;

ان من العلم كهيئة المكنون لا يعلمه الا العلماء بالله فاذا
نطقوا به لا ينكره الا اهل الغرة

ya'ni "ilmin bir nev'i vardır ki saklı eşya gibidir. Onu 'âlim-i bi'llâh olanlardan başkası bilmez. 'Alim-i bi'llâh /9a/ olanlar da ondan bahs edince gaflet ehli bulunanlar inkâr ederler."¹² İşte Hallâc ve emsâlinin hâli ve onların hâllerine tercemân olan akvâli ancak böyle bir 'ilm ile idrâk olunabilir. Yoksa (قال) aslı (قَوْلٌ). 'nün aslı (يَقُولُ) olduğunu, sonra i'lâl edilerek (قَالَ وَ يَقُولُ) şeklini aldığı öğreten sarf 'ilmi ve emsâli ma'lûmât ile anlaşılabilir.

'İlmin Nev'ileri ve 'İlm-i Ledünnî

'İlmi; şer'î, aklî, vicdânî ve ledünnî isimleriyle topluca dörde ayrılmışlardır. Tefsîr, hadîs, fikh, ferâ'iz gibi Kitâb ve Sünnet'den alınan 'ilimler şer'îdir. Hesâb, hendese, hey'et ve felsefe gibi akl ile bulunan 'ilimler aklîdir. 'Aklî 'ilimler de zarûrî ve istidlâlî olarak iki kısımdır.

Zarûrî 'ilm: İnsânın acıkdığını, susadığını ve üşüdüğünü bilmesi gibi düşünmeye muhtac olamayan şeylerdir.

İstidlâlî 'ilm ise; birtakım mukaddimeden bir netice çıkarmak sûretiyle elde edilen ma'lûmâttır. Yukarı ki 'aklî 'ilimler gibi.

12. Bu hadisin kaynağını bulamadık.

Bir de vicdânî bir bilgi vardır ki, ona 'ilm-i hâl yahud 'ilm-i ahvâl derler. Bunda /9b/ 'ilmin ve 'aklın te'siri yoktur. Ya'ni okumak, öğrenmek ve düşünmekle bulunmaz.

Dördüncüsü de bunun fevkindedir. Ona 'ilm-i ledünnî ve 'ilm-i esrâr ta'bir ederler ki, Allah tarafından enbiyâ ve evlîyâyâ ilhâm olunur. Nitekim Kur'ân'da ve Hızır 'aleyhi's-selâm hakkında

و علمناه من لدنا علما

ya'ni "Ona indimizden bir 'ilm öğrettik"¹³ buyurulmuştur. Nazm-ı Celîl'in ifâdesi, bu 'ilmin kesbî, ya'ni çalışıp kazanmakla değil, vehbî, ya'ni ancak taraf-ı İlâhî'den ihsân olunmakla elde edilebileceğini gösteriyor. Buna binâ'en sûfiyyenin büyüklerinden ve Hallâc gibi ba'zı sözler söylemiş olanlardan Bayezid-i Bestâmî, hocâlara hitâben;

اخذتم علمكم ميتا عن ميت و اخذنا علمنا من الحي لا يموت امثالنا
يقولون حدثنى قلبى عن ربي وانتم تقولون مات، يعنى حدثوا
عن ربكم وأتركوا فلانا و فلانا و الواهب لم يميت و هو اقرب
اليكم من حبل الوريد والفيض الالهى والمبشرات ما سد بابها

ya'ni "Siz 'ilminizi ölüden ölüye intikâl etmek sûretiyle edindiniz. Biz ise, doğrudan doğruya diri ve ölmez olan Allah'tan aldık. Bizim gibiler; kalbim bana Rabbinden rivâyet etti, der. Siz ise; fulân, fulândan bana nakl u rivâyet etdi dersiniz. Size, o fulân nerede? diye sorulacak olsa, öldü cevâbını verirsiniz. Rabbinizden rivâyet edin de o fulân ve fulânı bırakın. Asıl Vâhib ve Mülhim olan Allah ölmemiştir. /10a/ 'O size şah damarınızdan daha yakındır'¹⁴ Feyz-i İlâhî ve mübeşşerât kapısı da kapanmamıştır" demiştir.

Bu 'ilm-i ledünnî'nin bir derecesi de vardır ki, nâkıslar ona münkir ve söyleyene düşmân olur. Ashâbdan Ebû Hureyre;

حفظت من رسول الله صلى الله عليه و سلم و عاتين فاما احدهما
فبثثته و اما الاخر فلو بثثته لقطع منى هذا البلعوم

ya'ni "Rasûlu'llâh salla'llâhu 'aleyhi ve sellemden iki kab 'ilm hıfz ettim. Onlardan birini yaydım. Fakat öbürünü söyleyecek olsam şu boğazım kesilirdi."¹⁵ demiş.

13. 18 Kehf, 65.

14. 50 Kâf, 16.

15. Buhârî, Es-Sahih, Çağrı yayınları, İstanbul 1981, Bâbu'l-'ilm, 42.

Hazreti Hüseyin'in mahdûm-ı mükerremi Zeyne'l-'Abidîn hazretleri de

يا رب جوهر علم لو ابوح به
لقليل لى انت ممن تعبد الوثنا
ولأستحل رجال مسلمون دمی
يرون اقبح ما يأتونه حسنا

kıt'asını söylemiştir ki "Ne kadar 'ilim cevheri vardır ki onu meydana koyacak olsam bana, sen bütperestsin! denilir, müslümânlar; benim kanımı dökmeyi helâl sayarlar. Yaptıkları çirkin bir işi güzel sanırlardı." me'âlinededir. Bu yoldaki ma'lûmâtın, ehli olmayanlardan gizlenmesi ve onlar yanında bunlara dâ'ir söz söylenmemesi lâzımdır.

İşte Hallâc'ın sözü de bu kabil gizli tutulması lâzım gelenden olduğu hâlde /10b/ onu açığa vurması, i'dâmına fetvâ verenlerin hakikatı anlamamış bulunması onun şehâdetine sebep olmuştur.

Kurb

Mutasavvıflar, seyr u sulûku, ya'ni dervişliği yüz derece i'tibâr etmişler ve o ma'nevî derecelerden her birine bir isim vermişlerdir ki "derecât-ı mi'e"nin biri de kurbdur.

Kurb: Yakınlık demektir. Fakat Hazreti Mevlânâ'nın;

قرب ني بالا وپستى رفتن است
قرب حق از قيد هستى رستن است

ya'ni "Kurb, yukarıya çıkmak, yahut aşağıya inmek değildir. Kurb-ı İlâhî, varlık kaydından kurtulmaktır" dediği gibi kurbun hakikatı varlık ve benlik vehminden halâs olmaktır.

Yine Hazreti Mevlânâ;

اتصالي بي. تكيف بي قياس
هست رب الناس را باجان ناس

ya'ni "Nâsın Rabbi olan Allah'ın rûhuna- nasıl? diye sorulamaz ve bir şey'e kıyâs ile ta'rîf edilemez- bir ittisâli vardır" buyurduğu gibi evvela Allah'ın /11a/insânlara, sâniyen insânların Allah'a bir yakınlığı bulunduğ muhakkaktır. Kur'ân'da

و نحن اقرب اليه من حبل الوريد

ya'ni "Biz insâna şâh damarından daha yakınız"¹⁶

واعلموا ان الله يحول بين المرء و قلبه

ya'ni "Bilmiş olun ki Allah, insân ile kalbi arasına girer"¹⁷ buyurulmuştur.

İnsânların Allah'a iki türlü tekarrübü olur ki birine "kurb-ı nevâfil" öbürüne "kurb-ı ferâ'iz" denilir. Bir hadîs-i kudsîde;

لا يزال العبد يتقرب الى بالنوافل حتى احبه فاذا احبته
كنت سمعه الذى يسمع بى وبصره الذى يبصر بى
و يده التى يبطش بى و رجله التى يمشى بى

ya'ni "Kulum, ferâ'izi ifâdan sonra nâfile 'ibâdetlere devâm etmekle Bana tekarrüb eylemekden hâli kalmaz. Bu tekarrüb neticesinde Ben onu severim. Sevince de onun kulağı olurum Benimle iştir. Gözü olurum Benimle görür. Eli olurum Benimle tutar. Ayağı olurum Benimle yürür."¹⁸ buyurulmuş ve bu derecede Hakk'ın kula âlet mesâbesinde olduğu sûfiyeye bildirilmiştir.

ان الله يقول ما تقرب المتقربون بأحب الي من اداء
ما افترضته عليهم

ya'ni "Allah buyuruyor ki; Bana tekarrüb eyleyenler, kendilerine farz kıldıklarını edâdan daha ziyâde Bana sevgili bir vâsıta ile yaklaşamazlar."¹⁹ hadîsinde, ise /11b/ "kurb-ı ferâ'iz"den bahs edilmiş ve onun "kurb-ı nevâfil"den yüksek bulunduğuna işâret olunmuştur. Bu derecede kul, Hakk'a âlet olur. Ya'ni kurb-ı ferâ'izle mütekarrıb olanlar vâsıtasıyla Hak Te'âlâ birçok hikmet ve kudret izhâr eder. Nitekim Bedir Muhârebisi'nde 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz bir avuç taş kırıntısı alıp müşriklerin safına atmış ve onların işâbeti o safdakileri sersemleştirmişti. Cenâb-ı Hak bunu Kur'ân-ı Kerim'de hikâye ederken;

و ما رميت اذ رميت و لكن الله رمى

ya'ni "Ey Peygamber-i ekber; o taş kırıntılarını attığın vakit sen atmadın, lâkin Allah attı."²⁰ buyurmuş ve o esnâda Nebiy-yi Ekrem'in murâd-ı İlâhiyyeye vâsıta olduğunu bildirmiştir.

17. 8 Enfâl, 24.

18. Buhârî, *Es-Sahih*, Bâbü'r-rikâk, 38.

19. a.g.y.

20. 8 Enfâl, 17.

Bunun daha açık ve herkesce ma'lûm olan bir misâli vardır. Namâzda rukû'dan kıyâma doğrulurken

سمع الله لمن حمده

ya'ni "Allah O'na hamd edenin ettiği hamdi işitti" denilir. Bu cümle lisân-ı İlâhî'den söylenilir, daha açıkcası Allah bunu kullarının lisânından söyler.

Hallâc-ı Mansûr'un ferâ'izden fazla olarak yirmi dört sa'ât zarfında bin rek'at namâz kıldığı Şeyh Ebû Sa'îd b. Ebi'l-Hayr'dan naklen yukarıda geçmişti. Böyle kurb-ı nevâfil ve kurb-ı ferâ'izle Hakk'a mütekarrib olan bir zâtın da Hakk'a âlet olması ve O'nun lisânından Cenâb-ı Bârî'nin Ene'l-Hak buyurması şaşılacak birşey midir?

/12a/ Hazreti Mûsâ Tûr-ı Sinâ'da bir ağacın üstünde ateş parladığını görmüş, yaklaşınca

انى انا الله لا اله الا انا

ya'ni "Hakikaten Ben Allah'ım, Ben'den başka ma'bûd-ı hakikî yoktur"²¹ hitâbını işitmişti.

Denilmiştir ki;

روا باشد تجلي از درختی
چرا نبود روا از نيك بختی

ya'ni "Allah'ın bir ağaçtan tecellî etmesi ve Ena'llah demesi câ'iz olsun da bir insân-ı kâminden tecellî etmesi ve Ene'l-Hak demesi neden câ'iz olmasın?"

Hallâc'ın Katline Asıl Sebep Ne İdi?

Yukarıda bahs edildiği vechile evliyâ'ullahdan çoğu Ene'l-Hak ve emsâli kelimâtı söylediği halde buna dâ'ir Mevlânâ Câmî Nefehât'ında diyor ki: "Onlara birşey yapılmamış Hallâc ne için i'dâm edilmişti? Hallâc'ın başına gelenler şeyhinin inkisârı neticesi idi. Şeyhi Ebû 'Amr b. 'Osmân-ı Mekkî tevhide dâ'ir bir risâle yazmış, fakat me'âlini herkes anlayacağı için gizli tutmakta bulunmuş idi. Hallâc, o risâleyi aldı ve meydana çıkardı. Münderecâtı gâyet gâmiz /12b/ olduğu için ma'nasını kavrayamayanlar, Ebû 'Amr'ı inkâr etdiler ve hakkında su-i zanda bulundular. Şeyhi, Hallâc'a "Allah sana birini musallat etsin ki elini, ayağını kessin, gözünü çıkarsın, nihâyet assın!" diye inkisâr etti."

21. 20 Tâhâ, 16.

Böyle bir rivâyet de vardır:

"Bir gün Hallâc'ın kalbinden şöyle bir hâtıra geçti ki, Hazreti Peygâmbere sallâ'lahu 'aleyhi ve sellem, mi'râc esnâsında niçin yalnız mü'minlerin affını diledi de bütün insânların affını dilemedi? O anda rûh-ı Peygâmbere mütecessid olarak kapıdan içeri girdi ve "bizim kalplerimiz Allah'ın mahall-i ilhâmıdır, oraya her ne ilhâm edilirse öyle hareket ederiz. Eğer bütün insânların 'afvını dilemem ilhâm edilmiş olsaydı öyle istihâm ederdim" buyurdu. Bunun üzerine Hallâc, hata etmiş olduğunu anladı ve özür dilemek üzere başından sarığını çıkarıp tezellül tavrı aldı. 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz; "sarığını çıkarmak kâfi değil, benim rızâmı kazanmak için başını da vermelisin" buyurdu. Hallâc da bu teklife rızâ gösterdi. Onun için dâr üzerinde bulunduğu sırada, /13a/ "bu işin sebebini ve kimin murâdı olduğunu biliyorum, fakat itâ'at ediyorum" demişti.

14 Şubat 1945

Yazan

Mustafa Nurî b. Mehmed Şâkir